

© Видавництво Львівського обласного благодійного фонду «Медицина і право», Всеукраїнська громадська організація «Фундація медичного права та біоетики України», Д.Й. Клапатий, О.І. Чернілевська, 2011.

Цей переклад не є зобов'язальним для Суду; також Суд не несе жодної відповідальності за його якість. Його можна завантажити з бази рішень Європейського суду з прав людини HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>) або з будь-яких інших баз даних, в яких Суд його також розмістив. Його можна відтворювати в некомерційних цілях за умови, що будуть зазначені повна назва справи та посилання на авторське право. Для використання будь-якої частини цього перекладу в комерційних цілях слід звертатися за адресою: prlawlab@ukr.net

Переклад рішення опубліковано у науково-практичному журналі «Медичне право», № 8(II), 2011.

© Publishing House of the Lviv Charity Fund “Medicine and Law”, All-Ukrainian Public Organization “Foundation of Medical Law and Bioethics of Ukraine”, D.Y. Klapaty, O.I. Chernilevska, 2011.

This translation does not bind the Court, nor does the Court take any responsibility for the quality thereof. It may be downloaded from the HUDOC case-law database of the European Court of Human Rights (<http://hudoc.echr.coe.int>) or from any other database with which the Court has shared it. It may be reproduced for non-commercial purposes on condition that the full title of the case is cited, together with the above copyright indication. If it is intended to use any part of this translation for commercial purposes, please contact prlawlab@ukr.net.

The translation of this judgment was published in the scientific and practical journal “Medicine and Law”, No. 8(II), 2011.

**Справа “Релігійна громада Свідків Єгови в м. Москва
проти Російської Федерації”
(Заява № 302/02)**

Європейський суд з прав людини Перша секція

**Рішення
(Витяг)**

Справа “Релігійна громада Свідків Єгови в м. Москва проти Російської Федерації”
(Заява № 302/02) Страсбург, 10 червня 2010 р.

Європейський суд з прав людини (Перша секція), засідаючи палатою, у складі:

Христоса Розакіса (голови),

Ніни Ваїч,

Анатолія Ковлера,

Ханлара Хаджієва,

Діна Шпільмана,

Сверре Ерика Йебенса,

Джорджа Ніколау (суддів)

та за участі Серена Нільсена, секретаря Секції, на закритому засіданні 20 травня 2010 р. розглянув справу та після обговорення ухвалив рішення, що прийняте в зазначену дату.

Процедура

1. Ця справа ініційована за скаргою (№ 302/02) проти Російської Федерації, поданою 26 жовтня 2001 р. в Європейський суд з прав людини Релігійною громадою Свідків Єгови в м. Москва та зазначеними нижче чотирма громадянами Російської Федерації (далі – “заявники” – відповідно до ст. 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – “Європейська конвенція”).

2. Інтереси заявників представляли Р. Даньєл, адвокат Колегії адвокатів Англії та Уельсу, Г. Крилова та А. Леонтьєв, адвокати з Росії, що займаються адвокатською практикою, відповідно, в Москві та Санкт-Петербурзі, а також Дж. Бернс, член адвокатської палати Канади. Уряд Російської Федерації (далі – “Уряд”) представляв П. Лаптев, колишній Уповноважений Російської Федерації при Європейському суді з прав людини.

3. Заявники стверджували, зокрема, що мало місце порушення їхніх права на свободу релігії та об’єднання, права на слухання справи в розумний строк, а також порушення заборони дискримінації.

4. 5 червня 2003 р. Європейський суд прийняв рішення повідомити Уряд про вказану скаргу. Сторони надали свої письмові зауваження.

5. 6 січня 2005 р. Європейський суд надіслав сторонам додаткові питання та прийняв рішення про розгляд скарги за суттю одночасно з розглядом питання про її прийнятність (п. 3 ст. 29 Європейської конвенції).

6. З’ясувавши думки сторін, Європейський суд прийняв рішення про відсутність необхідності провадити слухання у цій справі.

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

A. Заявники

7. Перший заявник – Релігійна громада Свідків Єгови в м. Москва (далі – “Громада-заявник”), створена в 1992 р. Інші заявники є членами цієї Громади. Всі вони проживають у Москві.

8. Другий заявник, Чайковський Іван Степанович, 1995 року народження, сповідує релігію Свідків Єгови з 1997 р. та є старійшиною у Громаді.

9. Третій заявник, Денисов Ігор Васильович, 1962 року народження, є членом Громади-заявника з 1993 року.

10. Четвертий заявник, Левицький Степан Васильович, 1925 року народження, в радянські часи був засуджений (в 1957 та 1980 рр.) за розповсюдження літератури Свідків Єгови, офіційно реабілітований 1992 р. як жертва репресій за релігійні переконання.

Г. Перший етап судового процесу в цивільній справі про ліквідацію Громади-заявника

23. 20 квітня 1998 р. прокурор Південного адміністративного округу м. Москви звернувся до суду з цивільним позовом про ліквідацію Громади-заявника та заборону її діяльності. Стосовно Громади-заявника прокуратура висунула такі пункти звинувачення: 1) розпалювання релігійної ворожнечі; 2) примушування до руйнування сім’ї; 3) доведення (схиляння) до самогубства та відмова з релігійних мотивів від надання медичної допомоги особам, що перебувають у небезпечному для життя стані. 20 квітня 1998 р. в Головинському районному суді м. Москва розпочалося слухання цієї справи.

Е. Другий етап судового процесу в цивільній справі за позовом про ліквідацію Громади-заявника

54. 26 березня 2006 р. Головинський районний суд м. Москви ухвалив рішення стосовно задоволення подання прокурора про ліквідацію Громади-заявника та повну заборону її діяльності.

55. Районний суд дійшов висновку, що Громада-заявник несе відповідальність за втягнення малолітніх у релігійні об’єднання проти їх волі та без згоди їхніх батьків (п. 5 ст. 3 Закону Російської Федерації “Про свободу совісті та релігійні організації” (далі – Закон “Про свободу совісті...”), за примушування громадян до руйнування сім’ї, посягання на особу, права та свободи громадян, заподіяння шкоди здоров’ю громадян, схиляння до самогубства та відмови від надання медичної допомоги особам, які перебувають у небезпечному для життя стані (п. 2 ст. 14 Закону “Про свободу

совісті...”), та змушування до відмови від виконання громадянських обов’язків. Суд однак встановив, що Громада-заявник не провадить екстремістської діяльності у формі розпалювання релігійної ворожнечі шляхом закликання до вчинення насильницьких дій.

60. Даючи оцінку доказам про “схиляння до самогубства та відмови з релігійних мотивів від надання медичної допомоги”, районний суд дійшов висновку, що під впливом Громади-заявника її члени відмовлялися від переливання крові чи/та її компонентів навіть у тяжких та небезпечних для життя станах. Цей висновок був заснований на таких доказах: заборона на переливання крові, що містилась у літературі Громади-заявника, картка “Жодної крові”, що розповсюджувалась поміж членів громади, показання членів Громади-заявника як свідків, що підтверджували факт наявності у них таких карток і діяльність у межах Громади-заявника Комітету зі зв’язків з лікарнями, а також описані ними випадки відмови пацієнтів від переливання крові з релігійних мотивів, дані про яких не були занесені до медичної документації. Районний суд також взяв до уваги лист Департаменту охорони здоров’я м. Москви, в якому перелічувались низка випадків відмови пацієнтів з релігійних мотивів від переливання крові, один випадок стосувався новонародженої дитини. Незважаючи на те що стосовно цих випадків не було зазначено кінцевих результатів лікування, районний суд вважав, що доведений факт заподіяння шкоди здоров’ю навіть одній людині є достатньою підставою для припинення релігійної діяльності Громади-заявника. Також суд звернув увагу на думку спеціалістів у галузі охорони здоров’я, які вказали на те, що безкровна хірургія є перспективним напрямом розвитку медичної науки, проте при лікуванні деяких захворювань неможливо відмовитись від переливання крові та її компонентів. Окрім того, картка “Жодної крові” суперечила праву пацієнта на самостійне ухвалення рішень з питань свого лікування, оскільки в разі втрати ним свідомості надавала право його співвіруючим приймати таке рішення за нього.

61. Стосовно заподіяння шкоди здоров’ю громадян районний суд постановив, що, окрім заборони на переливання крові, діяльність Громади-заявника “негативно впливала на стан психіки та психічне здоров’я своїх послідовників”. Така оцінка була заснована на думках членів сім’ї, що не були Свідками Єгови, про “різкі, негативні зміни особистості” їхніх родичів, які приєдналися до Громади-заявника.

66. Громада-заявник оскаржила це рішення, вказуючи, зокрема, що втручання у її право на свободу релігії було необґрунтованим з точки зору ст. 9 і 11 Європейської конвенції. Громада-заявник також посилалась на ст. 6, 10, 14 та 17 Європейської конвенції.

67. 16 червня 2004 р. Московський міський суд у стислій формі відмовив у задоволенні скарги заявників і залишив у силі рішення Головинського районного суду, погодившись з його обґрунтуванням.

II. НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА СУДОВА ПРАКТИКА, ЩО СТОСУЮТЬСЯ СПРАВИ

Б. Закон “Про свободу совісті...”

77. У п. 2 ст. 14 Закону “Про свободу совісті...” наведені підстави для ліквідації релігійної організації та заборони її діяльності в судовому порядку, а зокрема:

“...схиляння до самогубства та до відмови з релігійних мотивів від надання медичної допомоги особам, які перебувають у небезпечному для життя стані”.

81. Особа або її законний представник має право відмовитися від медичного втручання та вимагати його припинення, за винятком випадків, передбачених ст. 34 Закону “Основи законодавства Російської Федерації про охорону здоров’я громадян”. У разі відмови від медичного втручання громадянину чи його законному представнику в доступній для них формі мають бути роз’яснені можливі наслідки такої відмови. Відмова від медичного втручання оформляється записом у медичній документації та підписується громадянином, а також медичним працівником (п. 1–2 ст. 33 Закону “Основи законодавства Російської Федерації про охорону здоров’я громадян”).

82. У разі відмови родичів чи інших законних представників дитини, яка не досягла 15-річного віку, від медичної допомоги, необхідної для рятування його життя, заклад охорони здоров'я має право звернутися до суду за захистом його інтересів (п. 3 ст. 33 Закону “Основи законодавства Російської Федерації про охорону здоров'я громадян”).

83. Надання медичної допомоги без згоди громадян допускається стосовно осіб, які страждають захворюваннями, які є небезпечними для оточуючих, осіб, що страждають тяжкими психічними захворюваннями, або осіб, що вчинили суспільно небезпечні діяння і госпіталізовані для проходження лікування за рішенням суду (ст. 34 Закону “Основи законодавства Російської Федерації про охорону здоров'я громадян”).

Г. Судова практика, що стосується справи

1. Російська Федерація

84. 14 жовтня 2000 р. Верховний Суд Республіки Татарстан, що став інстанцією, яка остаточно вирішила спір, залишив у силі рішення суду нижчої інстанції, яким прокуратурі було відмовлено в задоволенні позову про ліквідацію місцевої організації Свідків Єгови. Одним із доказів, що були висунуті прокуратурою на підтвердження необхідності ліквідації, стало те, що мати відмовилась від переливання крові для своєї дитини. Верховний Суд Республіки Татарстан вказав на те, що мати відмовилась від переливання крові, але при цьому погодилася на застосування замінників крові, які були успішно застосовані при операції. Верховний Суд також вказав, що вчення Свідків Єгови не зобов'язує віруючих відмовлятися від крові, а надає їм можливість самостійно приймати рішення з цього питання.

ПИТАННЯ ПРАВА

I. СТОСОВНО ПОРУШЕНЬ СТАТЕЙ 9 ТА 11 ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ У ЗВ'ЯЗКУ З ЛІКВІДАЦІЄЮ ГРОМАДИ-ЗАЯВНИКА

91. Заявники вказували на те, що рішеннями російських судів про ліквідацію Громади-заявника та заборону її діяльності було порушено їхнє право на свободу релігії, висловлення думки та об'єднання. Стаття 9 Європейської конвенції передбачає таке:

“1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.

2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб”.

Стаття 11 Європейської конвенції передбачає таке:

“Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати професійні спілки та вступати до них для захисту своїх інтересів”.

A. Доводи сторін

1. Заявники

92. Заявники вказували на те, що негативні висновки, яких дійшли російські суди стосовно Громади-заявника, не були засновані на достовірних і підтверджених фактах. Усі висновки ґрунтувалися лише на оцінці літератури Свідків Єгови та жодних ознак того, що хтось із членів Громади-заявника був змушений діяти певним чином проти своєї волі, наведено не було. Усі публікації надходять з одного і того ж джерела та надсилаються у більш ніж 200 країн світу, в т. ч. у 45 країн – членів Європи, 150 різними мовами, зберігаючи при цьому свій зміст незмінним. І навіть за

таких обставин жодних рішень про визнання громадян винними у вчиненні кримінально караних діянь, пов'язаних з цією літературою, не було винесено ні в Російській Федерації, ні в інших країнах зі схожим законодавством. Під час судового розгляду жодних конкретних “дій” Громади-заявника не досліджували.

93. Заявники обґрунтовували, що ліквідація Громади-заявника не була “передбачена законом”, оскільки положення Закону “Про свободу совісті...”, що стосувались справи, мали невизначений і непередбачуваний характер. За рішенням про ліквідацію Громади стояло не прагнення досягнути певної законної мети чи задовольнити нагальну суспільну потребу, а інтереси Російської православної церкви та її комітету з порятунку молоді. Окрім того, повна заборона та ліквідація групи християн, що дотримувалися своїх релігійних переконань у м. Москва, не були співмірними жодній загрозі, яка, як стверджували, неухильно створюється літературою, та не підтверджувалася фактами про якісь “дії” чи “діяльність” заявників.

94. І, врешті-решт, заявники стверджували, що заборона діяльності Громади-заявника мала численні негативні наслідки для її членів. Під час своїх християнських служінь вони зазнавали численних нападів і побоїв, а органи влади при цьому не забезпечували захисту їхніх прав.

2. Уряд

95. Уряд стверджував, що російські суди дійшли обґрунтованого висновку про порушення Громадою-заявником основних прав і свобод російських громадян та про те, що її діяльність призвела до розпаду сімей і була пов'язана із закликами до відмови від виконання громадянських обов'язків, як, наприклад, воєнної та альтернативної цивільної служби. Ними також було встановлено, що Громада-заявник негативно вплинула на психологічне здоров'я громадян, рекомендувала обирати роботу з неповним робочим днем і забороняла відзначати державні свята та дні народження. Малолітні та підлітки залучалися до проповідницької діяльності без згоди того з батьків, хто не був Свідком Єгови, та без урахування власних поглядів і переконань дітей. Відмова від переливання крові через релігійні переконання мала серйозні наслідки, як, наприклад, погіршення стану здоров'я та відсутність у лікарів можливості надати медичну допомогу. І нарешті, література, яка розповсюджувалась Громадою-заявником, містила погляди та ідеї, що підривали повагу до інших релігій.

97. Уряд заявляв, що втручання у формі ліквідації Громади-заявника було обґрунтованим і передбачене законом, а також відповідало законній меті. Уряд посилався на позицію Європейського суду, яка вказувала на те, що держава “має право перевіряти чи не провадить якесь об'єднання чи рух, що нібито переслідують релігійні цілі, діяльність, що завдає шкоду населенню (див. п. 40 Рішення Європейського суду від 26 вересня 1996 р. у справі “Мануссакіс та інші проти Греції” (Manoussakis and others v. Greece), та може правомірно вважати за необхідне вжиття заходів щодо окремих форм поведінки, включаючи поширення інформації та ідей, які несумісні з повагою до свободи думки, совісті та релігії інших осіб.

Б. Стосовно прийнятності

98. Європейський суд зазначає, що в цій частині скарга не є явно необґрунтованою за змістом п. 3 ст. 35 Європейської конвенції. Окрім того, Європейський суд зазначає, що в цій частині вона не є непринятною через будь-які інші підстави. Отож, у цій частині скаргу слід вважати прийнятною.

1. Основні принципи

99. Європейський суд посилається на свою уже сформовану судову практику, що, відповідно до ст. 9 Європейської конвенції, свобода думки, совісті та релігії є однією з основ “демократичного суспільства”. Саме цей релігійний параметр є одним із найважливіших елементів особистості віруючих та їхнього світогляду, але водночас є найціннішим надбанням атеїстів, агностів, скептиків. На ньому ґрунтуються плюралізм, невід'ємний від демократичного суспільства та завойований

тяжкими зусиллями (див. Рішення Європейського суду у справі “Бессарабська Митрополитна церква проти Молдови” (Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova)). Релігійна свобода, як насамперед справа совісті кожного окремого громадянина, передбачає, *inter alia*, свободу (сповідувати свою релігію) індивідуально, в приватному порядку чи спільно з іншими, публічно чи в колі співвіруючих. Оскільки релігійні громади традиційно функціонують у формі організаційних структур, ст. 9 Європейської конвенції необхідно тлумачити з огляду на ст. 11 Європейської конвенції, що передбачає гарантії проти необґрунтованого втручання держави в діяльність об’єднань громадян. З урахуванням цього право віруючих на свободу релігії, що включає в себе право сповідувати релігію спільно з іншими, дає підстави очікувати, що віруючим буде дозволено вільно вступати в об’єднання громадян без свавільного втручання держави. Незалежне функціонування релігійних співтовариств – невід’ємна умова плюралізму в демократичному суспільстві і, відповідно, ключовий об’єкт захисту, гарантований ст. 9 Європейської конвенції. Європейський суд укотре нагадує, що право на створення об’єднань громадян є невід’ємною складовою права, передбаченого ст. 11 Європейської конвенції. Те, що громадяни повинні володіти правом створення юридичної особи для провадження спільної діяльності в сфері спільних інтересів, є одним із найважливіших аспектів права на свободу об’єднань, без якого це право втрачає будь-який зміст. Рівень демократії в державі визначається значенням, яке національне законодавство надає цій свободі, а також її практичному застосуванню посадовими особами. Повноваження держави щодо захисту своїх інститутів і громадян від об’єднань, здатних наражати їх на небезпеку, повинні реалізовуватися помірно, оскільки винятки з норми про свободу об’єднань повинні тлумачитись обмежено, і тільки переконливі підстави можуть виправдати обмеження такої свободи.

2. Чи мало місце втручання

101. Європейський суд посиляється на свою незмінну судову практику, стосовно того, що відмова національних органів влади в наданні об’єднанню громадян – незалежно від того, релігійне воно чи ні – статусу юридичної особи є втручанням у реалізацію права на свободу об’єднань. У тих випадках, коли йшлося про створення релігійної громади, відмова в наданні статусу юридичної особи була визнана також порушенням, передбаченим ст. 9 Європейської конвенції права на свободу релігії як самої релігійної організації, так і окремих її членів.

102. Рішення російських судів про ліквідацію Громади-заявника та заборону його діяльності призвело до позбавлення Громади правоздатності юридичної особи та унеможливило здійснення нею прав, пов’язаних з наявністю статусу юридичної особи, наприклад, права володіти та орендувати об’єкти нерухомого майна, мати банківські рахунки, наймати працівників і реалізувати право на судовий захист, а реалізацію таких прав Європейський суд послідовно визнавав невід’ємною складовою здійснення права на сповідання своєї релігії (див. Рішення Європейського суду у справі “Релігійна громада Свідків Єгови та інші проти Австрії” (Religionsgen meinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria)). Окрім вищезазначених прав, що зазвичай пов’язані з наявністю статусу юридичної особи, Закон “Про свободу совісті...” надає низку прав лише релігійним організаціям і виключає можливість реалізації таких прав незареєстрованими релігійними групами чи нерелігійними юридичними особами. До виключних прав релігійних організацій належать: право засновувати місця для проведення богослужінь, право проводити богослужіння в доступних для цього місцях, право випускати, отримувати та розповсюджувати релігійну літературу, право створювати освітні заклади та право підтримувати зв’язки для міжнародного обміну і проведення конференцій.

Отже, в результаті рішень російських судів Громада-заявник перестала бути зареєстрованою організацією та громадяни-заявники, які були її членами, були позбавлені права сповідувати свою релігію спільно з іншими. Європейський суд доходить висновку, що було втручання у здійснення

заявниками прав, гарантованих ст. 9 Європейської конвенції, що тлумачиться з огляду на ст. 11 Європейської конвенції.

3. Чи було втручання обґрунтованим?

104. Подібне втручання не буде вважатись порушенням ст. 9 та 11 Європейської конвенції тільки за умови, що воно було “передбачене законом”, переслідувало одну чи більше законних цілей, сформульованих у п. 2 цих статей, та було “необхідним у демократичному суспільстві” для досягнення цих цілей (див. п. 51 Рішення великої палати Європейського суду у справі “Рефах Партиси (Партія Благоденства) та інші проти Туреччини” (Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey).

а) чи було втручання передбачене законом?

105. Втручання у права заявників як наслідок ліквідації Громади-заявника та заборони його діяльності ґрунтувалось на положеннях ст. 14 Закону “Про свободу совісті...” та реалізоване через судові рішення, в силу цього Європейський суд готовий визнати, що таке порушення було передбачене законом.

106. Як впливає з рішень російських судів, ліквідація Громади-заявника та заборона її діяльності були необхідними для запобігання порушення нею прав інших осіб, заподіяння шкоди своїм членам, заподіяння шкоди їхньому здоров’ю та здоров’ю інших людей.

107. Європейський суд нагадує, що держави мають право перевіряти, чи не провадять якийсь рух чи об’єднання, що нібито переслідують релігійні цілі, діяльність, що завдає шкоди населенню чи загрожує громадській безпеці. Враховуючи висновки національних судів, Європейський суд вважає, що втручання переслідувало законну мету – захист здоров’я та прав інших осіб, що передбачено в п. 2 ст. 9 та 11 Європейської конвенції.

в) чи було втручання “необхідним у демократичному суспільстві”?

108. Європейський суд нагадує, що винятки з норми про дотримання права на свободу релігії та об’єднань повинні тлумачитись обмежувально, і лише переконливі та неухильні обставини можуть виправдати їх обмеження. Під час розгляду справи завдання Європейського суду полягає не в підміні своєю оцінкою думки відповідних національних органів влади, а, радше, в оцінці рішень, які національні органи влади ухвалюють при виконанні своїх повноважень. Це не означає, що Європейський суд повинен обмежитися лише тим, щоб переконатись, у тому, що держава-відповідач здійснювала своє дискреційне право розумно, обачливо та добросовісно. Європейський суд повинен оцінити оскаржуване втручання з урахуванням обставин справи загалом і встановити, чи було таке втручання “співмірним з переслідуваною законною метою” та чи були мотиви, покладені національними органами влади в основу його обґрунтування, “достатніми”. При цьому Європейський суд повинен переконатися у тому, що національні органи влади застосовували стандарти, які відповідають принципам, втіленим у Європейській конвенції і, крім того, що їх рішення засновувалися на прийнятній оцінці відповідних фактів.

ІІІ. СХИЛЯННЯ ДО САМОГУБСТВА ТА ВІДМОВИ ВІД НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

131. Ще однією підставою для заборони діяльності Громади-заявника стало твердження сторони обвинувачення про те, що Громада-заявник схилила своїх членів до самогубства чи/або відмови від надання медичної допомоги особі, які перебували в небезпечному для життя стані.

132. Передусім Європейський суд відзначає, що російські суди не пояснили доказів про схилення до самогубства, не навели прикладів того, як віровчення Громади-заявника спонукає до таких дій, і не навели конкретних прикладів членів Громади, які здійснили суїцид чи робили спроби вчинити суїцид. Якщо рішення національних судів розуміти як рівність, що припускається, між відмовою від переливання крові та самогубством, то така аналогія, на думку Європейського суду, не допустима,

оскільки ситуація, в якій пацієнт намагається прискорити настання смерті шляхом припинення лікування, відрізняється від тієї, в якій пацієнти, наприклад Свідки Єгови, просто вибирають метод лікування, але все ж хочуть одужати та не відмовляються від лікування загалом. Оскільки пояснення про схилення до самогубства не було підтверджене жодними фактичними даними, завдання Європейського суду зводиться до оцінки іншого пояснення, а саме: згідно з вченням Громади, її члени відмовлялись від медичної допомоги, зокрема від переливання крові та її компонентів.

133. Загальновідомо, що, за переконаннями свідків Єгови, Біблія забороняє застосовувати кров, яка є святою в очах Бога, і така заборона поширюється на переливання будь-якого виду крові чи її компонентів, які не належать самому пацієнтові. Ця релігійна заборона не допускає жодних винятків, включно з випадками, коли з точки зору оптимального лікарського рішення гемотрансфузія вважається необхідною, з метою упередження непоправної шкоди здоров'ю пацієнта або навіть порятунку його життя. Деякі свідки Єгови, в т. ч. члени Громади-заявника, мають заздалегідь оформлене медичне розпорядження, відоме російськомовному населенню як картка “Жодної крові”, в якому вказано, що за будь-яких обставин Свідки Єгови відмовляються від переливання крові з релігійних переконань. Деякі члени Громади-заявника при госпіталізації у заклади охорони здоров'я категорично відмовлялись від гемотрансфузії, незважаючи на поради лікарів і спеціалістів, які наполегливо рекомендували такий метод лікування. Ці факти були правильно встановлені національними судами та не оспорювались заявниками.

134. Європейський суд визнає, що відмова з релігійних мотивів від лікування, яке, можливо, врятує життя пацієнтові, є надзвичайно складною юридичною проблемою, пов'язаною з конфліктом між інтересами держави щодо захисту життя та здоров'я своїх громадян і правом громадян на особисту автономію у сфері фізичної недоторканності та релігійних переконань. Оспорюване положення Закону “Про свободу совісті...”, мабуть, мало за мету забезпечити захист громадян від релігійного впливу, що здатен привести до ухвалення рішень, які з державної точки зору вважаються нерациональними та нерозумними, як, наприклад, рішення про відмову від (методу) медичного втручання, який зазвичай вважається доцільним. Це положення засноване на припущенні, що повноваження держави щодо захисту громадян від небезпечних наслідків обраного ними способу життя повинні мати пріоритет над правом віруючих на повагу до їхнього особистого життя та свободи сповідувати свою релігію, відправляти релігійні та культові обряди. Таке припущення усувало необхідність для російських судів проводити аналіз, спрямований на встановлення балансу (між інтересами держави та інтересами окремих громадян), такий аналіз дозволив би їм зважити докази на користь здоров'я населення та національної безпеки, з одного боку, та принцип особистої автономії, – з іншого (для порівняння див. п. 74 Рішення Європейського суду у справі “Претті проти Сполученого Королівства”) (Pretty v. the United Kingdom). Відтак, Європейський суд повинен переконатися, чи дотримано цього балансу чи ні.

135. Сама суть Європейської конвенції полягає у повазі до гідності й свободи людини, а поняття самовизначення та особистої автономії є важливими принципами, що лежать в основі тлумачення гарантій їх дотримання. [(див. п. 61 та 65 Рішення Європейського суду у справі “Претті проти Сполученого Королівства”) (Pretty v. the United Kingdom)]. Можливість провадити такий спосіб життя, який громадянин обрав за власною волею, передбачає можливість провадити діяльність, яка сприймається як шкідлива чи небезпечна для здоров'я (фізичного стану) цього громадянина. В разі відмови від медичної допомоги, навіть у тих випадках, коли відмова від конкретного методу лікування може призвести до летального наслідку, примусове лікування, без згоди дієздатного, повнолітнього пацієнта є втручанням у його/її право на особисту недоторканність і посяганням на права, що гарантовані ст. 8 Європейської конвенції [(див. п. 62 та 63 Рішення Європейського суду у справі “Претті проти Сполученого Королівства”) (Pretty v. the United Kingdom) та рішення Європейської комісії від 10 грудня 1984 р. у справі “Акмані та інші проти Бельгії” (Acmanne and Others v. Belgium)].

136. Свободу погодитись чи відмовитись від конкретного методу лікування чи обрати альтернативний метод лікування має первинне значення для принципів самовизначення та особистої автономії. Дієздатний повнолітній пацієнт має право прийняти рішення, наприклад, про те, погодитись на операцію, лікування чи, дотримуючись цієї ж логіки, на переливання крові. Однак для збереження сенсу такої свободи необхідно, щоб у пацієнта було право приймати рішення відповідно до своїх власних поглядів і цінностей, якими б нераціональними, нерозумними та недалекоглядними вони не були на думку інших людей. Авторитетні судді низки країн, розглядаючи справи про відмову Свідків Єгови від переливання крові, дійшли висновку, що, хоча інтереси держави щодо охорони життя та здоров'я пацієнта, без сумніву, є правомірними та значними, пріоритет слід надавати ще більш значним інтересам пацієнта, пов'язаним з визначенням його життєвого шляху. Як уже підкреслювалося, свобода вибору та самовизначення самі по собі є фундаментальними складовими життя, і за відсутності будь-яких ознак необхідності забезпечення захисту третіх осіб, наприклад, шляхом примусової вакцинації населення у період епідемії, держава повинна утримуватися від втручання у свободу вибору громадян у питаннях охорони здоров'я, оскільки таке втручання може лише зменшити, а не збільшити життєві цінності (див. судові рішення у справах “Малетт проти Шульмана” та “Фосмаєр проти Ніколо”).

137. Така позиція відображена в російському законодавстві, яким передбачено право пацієнта на свободу вибору. Закон “Основи законодавства Російської Федерації про охорону здоров'я громадян” однозначно передбачає право пацієнта відмовитись від медичного втручання або вимагати його припинення за умови, що йому була надана в доступній формі повна інформація про можливі наслідки такої відмови. Пацієнти не зобов'язані повідомляти причини такої відмови. Лише у трьох конкретних випадках лікування може здійснюватися без згоди пацієнта: при проведенні протиепідемічних заходів, щодо осіб, які страждають на тяжкі психічні захворювання, та у випадку примусового лікування осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння. Окрім того, рішення батьків про відмову від лікування їхньої дитини може бути оскаржене в судовому порядку. Відтак, російський закон захищає право громадян на свободу вибору стосовно рішень щодо свого лікування за умови, що пацієнт дієздатний і не становить загрози для третіх осіб, які не усвідомлюють такої загрози. Заявники неодноразово посилалися на ці положення під час розгляду справи у суду першої та касаційної інстанцій, однак ці положення не були вказані та проаналізовані у жодному з рішень національних судів. Європейський суд, однак зазначає, що такі положення були *prima facie* для застосування у цій справі, оскільки в усіх описаних вище рішеннях національних судів стосовно випадків відмови від переливання крові такий вибір був зроблений повнолітніми Свідками Єгови, що здатні самостійно приймати рішення з питань лікування. Лише в одному випадку, пов'язаному з неповнолітнім, заклад охорони здоров'я не звертався до суду з вимогою ухвалити рішення про застосування гемотрансфузії, хоча така можливість однозначно передбачена законом, а це свідчить про те, що цей медичний заклад не вважав таке судові рішення необхідним у зв'язку з медичними чи іншими підставами.

138. Окрім того, хоча Свідки Єгови, чия негативна позиція щодо переливання крові наводилась як доказ у справі, були повнолітніми громадянами, що володіли дієздатністю для прийняття рішення про відмову від даного виду лікування, висновки російських судів можна розуміти як такі, що обґрунтовувалися тим, що подібні рішення (про відмову від переливання крові) не виражали їхньої реальної волі, а були прийняті під тиском Громади-заявника. Європейський суд погоджується з тим, що правдивість відмови пацієнта від лікування, враховуючи те, що в таких випадках ідеться про здоров'я, а, можливо, і життя пацієнта, викликає законну занепокоєність. У показовій справі Т. суддя апеляційного суду Англії та Уельсу лорд Доналдсон вказав, що відмова від лікування, можливо, визнана недійсною тому, що була виявом не волі пацієнта, а інших осіб. Якщо пацієнт діяв не за своєю волею, заявлена ним відмова не буде його справжнім рішенням. Суддя лорд Стотон також додав, що “для визнання відмови чи згоди не повністю правдивими повинен існувати такий

зовнішній вплив, який міг би переконати пацієнта відмовитись від власних бажань тією мірою, яка б робила його рішення недійсним з точки зору закону”.

139. Європейський суд нагадує, що хоча в ході дискусій стосовно релігійних поглядів можуть наводитися надзвичайно переконливі та неухильні докази, “право намагатися переконати свого ближнього” є невід’ємною складовою свободи релігії [(див. п. 31 Рішення Європейського суду у справі “Коккінакіс проти Греції” (Kokkinakis v. Greece) та п. 45 Рішення Європейського суду у справі “Ларрісіс та інші проти Греції” (Larrisis and Others v. Greece)]. У рішенні “Ларрісіс та інші проти Греції” Європейський суд вказав на відмінності між станом військовополонених, яким було складно ухилитися від розмов на релігійні теми, що ініціювалися заявниками, у підпорядкуванні яких вони перебували, та станом інших цивільних осіб, які не відчували на собі тиску та обмеження, що відомі тим, хто проходить військову службу в армії. У першому випадку можна говорити про форму переслідування та протиправний тиск, у той час як в іншому випадку подібна розмова розглядалася лише як довільний обмін думками [(див. п. 51, 54 та 59 Рішення Європейського суду у справі “Ларрісіс та інші проти Греції” (Larrisis and Others v. Greece)]. Стосовно цієї справи Європейський суд не вбачає у рішеннях національних судів чогось, що дало б підстави припустити наявність протиправного тиску чи незаконного впливу. Навпаки, багато Свідків Єгови, як видається, приймають усвідомлені рішення про відмову від переливання крові заздалегідь – коли вони не знаходяться в умовах обмеженого часу, з огляду на екстрену ситуацію, – і це підтверджується тим, що вони готуються до таких ситуацій, заповнюючи картку “Жодної крові” та носячи її в своєму гаманці. Жодних доказів того, що після госпіталізації вони стали вагатись у своєму рішенні щодо відмови від переливання крові, нема. Відтак, немає жодних фактів, що підтверджують висновок про те, що їх змусили прийняти таке рішення і що їх відмова від гемотрансфузії не була їхнім справжнім рішенням.

140. Висновок районного суду про те, що картка “Жодної крові” надавала співвіруючим пацієнта право приймати за нього рішення стосовно його лікування, також суперечить реальному змісту цієї картки. Складена у формі заздалегідь оформленого медичного розпорядження, картка лише підтверджувала рішення, вже прийняте пацієнтом відносно самого себе, а саме про повну відмову від переливання крові та її компонентів. Картка не надає іншим права приймати інші рішення стосовно лікування, а вказує уповноважених пацієнтом законних представників, які могли б подбати про те, щоб у випадку перебування у стані втрати свідомості пацієнта, його нездатності говорити прийняте ним рішення щодо лікування стало відомим і було дотримане медичним персоналом. Стаття 33 Закону “Основи законодавства Російської Федерації про охорону здоров’я громадян” передбачає можливість участі законних представників пацієнта у вирішенні питань щодо лікування. Хто буде цим представником – з юридичної точки зору неважливо, оскільки закон не надає жодних особливих прав найближчим родичам. У пацієнта було право обрати своїм представником співвіруючого або члена Комітету Громади-заявника зі зв’язків із закладами охорони здоров’я, які, крім усього іншого, досконало знали вчення Свідків Єгови з питань переливання крові та могли б надати медичному персоналу інформацію про сумісність пропонованого методу лікування з релігійними переконаннями пацієнта.

141. Європейський суд зазначає, що національні суди тлумачили оспорюване положення Закону “Про свободу совісті...” як таке, що не потребує надання доказів реального заподіяння шкоди життю чи окремим органам тіла. Відповідно до тлумачення, наданого національними судами, те, що в своїй релігійній літературі Громада-заявник проголошувала важливе доктринальне значення утримання від переливання крові та розповсюджувала серед своїх членів бланки карток “Жодної крові”, могло стати достатньою підставою для ініціювання заборони її діяльності. Цей висновок призвів до того, що частина вчень Свідків Єгови, пов’язаних з відмовою від лікування, були визнані незаконними, і він же означав визнання їхніх релігійних переконань щодо святості крові нелегітимними. Однак Європейський суд нагадує, що, відповідно до Європейської конвенції, держава не має права

приймати рішення про те, яким віровченням можна навчати, а яким – ні, оскільки гарантоване Європейською конвенцією право на свободу релігії виключає будь-яку свободу дій з боку держави щодо визначення легітимності релігійних вірувань чи засобів, що використовуються для їх вираження [(див. п. 47 Рішення Європейського суду у справі “Манусакіс та інші проти Греції” (Manoussakis and Others v. Greece))].

142. З урахування вищезазначеного Європейський суд доходить висновку, що національні суди переконливо не продемонстрували наявності якоїсь “нагальної суспільної потреби” чи існування “відносних та достатніх” підстав, які могли б обґрунтувати обмеження заявників у праві на особисту автономію у сфері релігійних переконань і на особисту недоторканність.

IV. ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ ЗДОРОВ’Ю ГРОМАДЯН

143. Російські суди постановили, що участь у діяльності Громади-заявника завдавала шкоди здоров’ю її послідовникам, маючи на увазі їх відмову від переливання крові, а також наявність у них серйозних емоційних та особистісних змін.

144. У формі загального коментаря Європейський суд звертає увагу на те, що обряди та церемонії багатьох релігій завдають шкоди здоров’ю віруючих, як, наприклад, дотримання посту, що є особливо тривалим і суворим у православному християнстві, чи обрізання немовлят чоловічої статі, яке здійснюють іудеї чи мусульмани. Вчення Свідків Єгови, як бачимо, не передбачає жодних подібних обрядів, що викликають спори. Ще більш важливо те, що, на відміну від положення законодавства, яке передбачало покарання за одне лише схилення до відмови від надання медичної допомоги, позиція сторони обвинувачення про заподіяння шкоди здоров’ю повинна бути підтверджена доказами реального заподіяння такої шкоди, як це передбачено законом. Однак у рішеннях національних судів не було зазначено жодного члена Громади-заявника, здоров’ю якого була заподіяна шкода, а також не було представлено висновку судово-психіатричної експертизи стосовно оцінки ступеня такої шкоди та встановлення причинно-наслідкового зв’язку між такою шкодою та діяльністю Громади-заявника. У тих випадках, про які йшлося, не було зазначено медичних наслідків від переливання крові, а повідомлення про такі випадки не супроводжувалися медичними висновками, які б могли підтвердити, що гемотрансфузія справді принесла б користь пацієнту. Крім того, як уже було зазначено Європейським судом, відмова від переливання крові є вираженням вільної волі окремих членів Громади, що здійснювали своє право, гарантоване Європейською конвенцією та російським законодавством, на особисту автономію у питаннях охорони здоров’я.

145. Показання свідків – членів сім’ї, що не поділяли поглядів Свідків Єгови, про “різкі та негативні зміни особистості” своїх родичів-Свідків відображали їхню суб’єктивну оцінку ситуації та були зумовлені розчаруванням і самотністю, що вбачалось у зв’язку з відокремленістю їх родичів. Загалом зміни особистості – невід’ємна складова розвитку людини, самі по собі такі зміни не свідчать на існування якихось проблем зі здоров’ям. Окрім того, загальновідомо, що події, пережиті в сфері релігійного життя, є могутнім джерелом емоцій, і радість від єднання з божественним може викликати сльози. Національні суди не надали жодних доказів, які б дозволили вважати дане твердження належним чином обґрунтованим, на підтвердження того, що емоційне виснаження та сльози членів Громади-заявника мали істотні негативні наслідки для їхнього здоров’я та стану психіки.

146. Отже, Європейський суд доходить висновку про те, що обґрунтування сторони обвинувачення про заподіяння шкоди здоров’ю громадян не засновані на фактичних даних.

Д. Загальні висновки

160. Європейський суд доходить висновку, що втручання у права заявників на свободу релігії та об’єднань було необґрунтованим. Національні суди не навели “відносних і достатніх” підстав, які б свідчили про те, що Громада-заявник змушувала до руйнування сім’ї, порушувала права та свободи своїх членів і третіх осіб, схиляла своїх послідовників до самогубства і відмови від надання медичної

допомоги, посягала на права родичів, що не були Свідками Єгови, та їхніх дітей, а також схиляла своїх членів до відмови від виконання встановлених законом обов'язків. Санкція, визначена російськими судами, мала надзвичайно суворий характер, зумовлений негнучкістю національного законодавства, та не була співмірна з жодною переслідуваною законно метою. Відтак, було порушено ст. 9 Європейської конвенції в сукупності зі ст. 11 Європейської конвенції.

З ЦИХ ПІДСТАВ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД ОДНОСТАЙНО:

1. Визнав прийнятними вимоги заявників щодо ліквідації Громади-заявника та заборони її діяльності, вимогу Громади-заявника стосовно відмови її перереєстрації, вимоги про визнання дискримінації за релігійними ознаками та вимоги Громади-заявника стосовно питання надмірного затягування судового процесу у справі про ліквідацію, а також визнав скаргу неприйнятною в решті вимог.

2. Постановив, що мало місце порушення ст. 9 Європейської конвенції, яка розглядалась з огляду на ст. 11 Європейської конвенції, у зв'язку з ліквідацією Громади-заявника та заборонаю її діяльності.

3. Постановив, що було порушено ст. 11 Європейської конвенції, що розглядалась з огляду на ст. 9 Європейської конвенції, у зв'язку з відмовою у перереєстрації Громади-заявника.

4. Постановив, що немає необхідності досліджувати питання про те, чи мало місце порушення ст. 14 Європейської конвенції у зв'язку з відмовою у перереєстрації і/чи рішення про ліквідацію Громади-заявника.

5. Постановив, що було порушено п. 1 ст. 6 Європейської конвенції у зв'язку з надмірним затягуванням судового процесу у справі про ліквідацію.

6. Постановив, що:

а) Держава-відповідач зобов'язана виплатити заявникам у тримісячний строк з дня вступу цього рішення у законну силу відповідно до п. 2 ст. 44 Європейської конвенції, такі суми коштів, які підлягають конвертації в російські рублі за курсом на день сплати:

20 000 євро (двадцять тисяч євро) компенсації за моральну шкоду, ця сума повинна бути збільшена на суму будь-якого податку, який може бути на неї нарахований,

50 000 євро (п'ятдесят тисяч євро) компенсації за судові витрати, ця сума повинна бути збільшена на суму будь-якого податку, який може бути на неї нарахований;

б) з дня спливу вищезазначених трьох місяців та до повного розрахунку на вказані суми повинні виплачуватись прості відсотки за ставкою, що встановлюється у розмірі граничної річної ставки за позиками Європейського центрального банку за відповідний період плюс три відсотки.

7. Відхилив вимоги заявників про справедливу компенсацію у частині решти вимог.

Оформлено англійською мовою та офіційно передано в письмовій формі 10 червня 2010 р. відповідно до п. 2 і 3 правила 77 Регламенту Європейського суду.

Христос Розакіс
Президент

Серен Нільсен
Секретар